

बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम, २००९ नुसार उच्च प्राथमिक शाळांमध्ये अंशकालीन निदेशकांची नियुक्ती तसेच अतिथी निदेशकांचे (Guest Instructor) पथक (Panel) तयार करणेबाबत.

महाराष्ट्र शासन
शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग
शासन निर्णय क्रमांक: एसएसएन-२०१७/प्र.क्र.१९/१७/टीएनटी-२
मंत्रालय विस्तार भवन,
मुंबई- ४०० ०३२
तारीख: ०१ सप्टेंबर, २०१७

वाचा -

- १) शासन निर्णय क्र.एसएसए-२०१४/प्र.क्र.६०/टीएनटी-१, दि.२१ ऑगस्ट, २०१४.
- २) शासन निर्णय क्र. न्यायाप्र-२०१५/प्र.क्र.४/१५/टीएनटी-२, दिनांक ७ ऑक्टोबर, २०१५.
- ३) शासन शुध्दीपत्रक क्र. न्यायाप्र-२०१५/प्र.क्र.४/१५/टीएनटी-२, दिनांक ७ जानेवारी, २०१७
- ४) शासन शुध्दीपत्रक क्र. न्यायाप्र-२०१५/प्र.क्र.४/१५/टीएनटी-२, दिनांक १ जून, २०१७
- ५) मा.उच्च न्यायालय, मुंबई, खंडपीठ, औरंगाबाद यांचे रिट याचिका क्र.११७७१/२०१५ मधील दि.०६ जून, २०१७ रोजीचे आदेश

प्रस्तावना -

केंद्र शासनाचा बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम, २००९ (RTE Act २००९) मधील कलम २५ आणि परिशिष्टातील तरतुदींची अंमलबजावणी करण्यासाठी महाराष्ट्र बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार नियम, २०११ अधिसूचित करण्यात आले आहेत. RTE Act, २००९ मध्ये ज्या उच्च प्राथमिक शाळांची (इ. ६ वी ते ८ वी) पटसंख्या १०० पेक्षा जास्त आहे, अशा उच्च प्राथमिक शाळांमध्ये (i)कला (ii) शारीरिक शिक्षण व आरोग्य आणि (iii)कार्यानुभव या तीन विषयांसाठी अंशकालीन निदेशक नियुक्त करण्याची तरतूद आहे.

२. रिट याचिका क्र. ७१०६/२०१३ मध्ये मा.उच्च न्यायालयाने दि. ९ मे, २०१४ च्या आदेशान्वये अंशकालीन निदेशकांची पदे भरण्याबाबत धोरण निश्चित करण्यास व कायम संवर्ग (permanent cadre) तयार करण्याबाबत विचार करावा असे आदेश दिले होते. मा.उच्च न्यायालयाच्या दि.९ मे, २०१४ च्या आदेशाच्या अनुषंगाने बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम, २००९ मधील कलम १९ नुसार दिनांक ३० सप्टेंबर, २०१३ च्या यू-डायस डाटानुसार राज्यातील स्थानिक स्वराज्य संस्थांमार्फत चालविण्यात येणाऱ्या ज्या उच्च प्राथमिक शाळांची (इ. ६ वी ते ८ वी) पटसंख्या १०० पेक्षा जास्त आहे, अशा १८३५ शाळांमध्ये अ)कला, ब) शारीरिक शिक्षण व क) कार्यानुभव या तीन विषयांसाठी प्रत्येकी १ याप्रमाणे ५५०५ अंशकालीन निदेशकांची पदे निर्माण करण्यास व कंत्राटी पध्दतीने तात्पुरत्या स्वरूपात मानधनावर नियुक्तीस करण्यास मान्यता देण्याबाबत दि. २१ ऑगस्ट, २०१४ चा शासन निर्णय निर्गमित करण्यात आला होता.

३. सदर शासन निर्णय निर्गमित होण्यापुर्वी मा.उच्च न्यायालयाच्या दि. ९ मे, २०१४ च्या आदेशांची अंमलबजावणी न केल्याने याचिकाकर्त्यांनी मा.उच्च न्यायालयात अवमान याचिका दाखल केल्या होत्या. मा.उच्च न्यायालयाच्या आदेशाप्रमाणे अंशकालीन निदेशकाचा कायमस्वरूपी संवर्ग निर्माण केलेला नाही. त्याकरीता मा.उच्च न्यायालयाच्या दि.९ मे, २०१४ च्या आदेशामध्ये योग्य ते बदल करण्यासाठी दिवाणी अर्ज क्र.९१९१/२०१४ दाखल करण्यात आला होता. सदर दिवाणी अर्ज निकाली काढताना मा.न्यायालयाने खालीलप्रमाणे निष्कर्ष (conclusion) काढले आहेत.

“Even when the process of termination and reappointment every year is to be avoided, they cannot appoint instructors on adhoc basis every year. The Learned Counsel submits that, the Court has taken care while delivering judgment about this aspect. The Court has directed the present applicant/ state to create a permanent cadre and has not stated anything about granting permanency”

४. मा. उच्च न्यायालयाच्या आदेशाप्रमाणे दि.२१ ऑगस्ट, २०१४ चा शासन निर्णय अधिक्रमित करून कायम संवर्ग निर्माण केल्याने कायमस्वरूपी दायित्व येण्याची शक्यता असल्याने त्याऐवजी अतिथी निदेशकांचे (Guest Instructor) कायमस्वरूपी पॅनल (पथक) तयार करण्याबाबत दिनांक ७ ऑक्टोबर, २०१५ चा शासन निर्णय निर्गमित करण्यात आला होता. सदर शासन निर्णयातील अतिथी निदेशकांचे निवडीचे निकष व मानधनाबाबत शासन शुध्दीपत्रक दिनांक ७ जानेवारी, २०१७ निर्गमित करण्यात आले होते. दिनांक १ जून, २०१७ च्या शासन शुध्दीपत्रकान्वये अतिथी निदेशकांना एकापेक्षा अधिक संस्था / शाळांमध्ये काम करण्याची अनुमती राहिल व त्यांचे दरमहा मिळणारे मानधन त्यांच्या बचत खात्यात थेट जमा करण्यात येईल अशी सुधारणा करण्यात आली होती.

५. मा.उच्च न्यायालय, मुंबई, खंडपीठ औरंगाबाद यांनी रिट याचिका क्र.११७७१/२०१५ व संलग्न याचिकांमध्ये दिनांक ६ जून, २०१७ रोजी खालीलप्रमाणे आदेश दिले आहेत:-

A) Respondent No.1/State shall prescribed qualification for the appointment of part time instructors.

B) Respondent No.1/State shall give weightage to the part time instructors considering the length of service rendered by them earlier.

C) The guest instructors may be appointed in addition to the part time instructors and not as substitutes to the part time instructors and Respondent No.1/State shall reconsider emoluments to be paid to the part time instructors.

६. मा.उच्च न्यायालयाच्या उपरोक्त आदेशाप्रमाणे सर्वसमावेशक शासन निर्णय निर्गमित करून अंशकालीन निदेशक व अतिथी निदेशकांच्या नियुक्ती, अर्हता व अन्य बाबी सुधारीत करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय -

दिनांक २१ ऑगस्ट, २०१४ व दिनांक ७ ऑक्टोबर, २०१५ चे शासन निर्णय व त्यानुषंगाने निर्गमित केलेल्या दिनांक ७ जानेवारी, २०१७ व दिनांक १ जून, २०१७ ची शुध्दीपत्रके या शासन निर्णयान्वये अधिक्रमित करण्यात येत आहेत.

बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम, २००९ मधील कलम १९ नुसार दिनांक ३० सप्टेंबर, २०१३ च्या यू-डायस डाटानुसार राज्यातील स्थानिक स्वराज्य संस्थांमार्फत चालविण्यात येणाऱ्या ज्या उच्च प्राथमिक शाळांची (इ. ६ वी ते ८ वी) पटसंख्या १०० पेक्षा जास्त आहे, अशा १८३५ शाळांमध्ये कला, शारिरीक शिक्षण व कार्यानुभव या तीन विषयांसाठी प्रत्येकी १ याप्रमाणे ५५०५ अंशकालीन निदेशकांची पदे निर्माण करण्यास आणि घडयाळी तत्वावर तात्पुरत्या स्वरूपात पूर्ववत मानधनावर नियुक्ती करण्यास मान्यता देण्यात येत आहे. परिशिष्ट-अ मध्ये नमुद केलेल्या जिल्ह्यातील शाळांमध्ये अंशकालीन निदेशकांची नियुक्ती केल्यानंतर आवश्यकता भासल्यास अतिथी निदेशक देखील तात्पुरत्या स्वरूपात नियुक्त करण्यास मान्यता देण्यात येत आहे. अंशकालीन निदेशक व अतिथी निदेशकांच्या नियुक्तीची प्रक्रिया व यासंदर्भातील अन्य अटी व शर्ती खालीलप्रमाणे विहित करण्यात येत आहेत:-

२. अंशकालीन निदेशक :-

२.१. अंशकालीन निदेशकांच्या पदावर नियुक्त होण्यासाठी खालीलप्रमाणे शैक्षणिक अर्हता व व्यावसायिक पात्रता निश्चित करण्यात येत आहे :-

अ) कला :- उच्च माध्यमिक प्रमाणपत्र परिक्षा उत्तीर्ण अथवा समकक्ष शैक्षणिक पात्रतेसह कला क्षेत्रातील (परिशिष्ट-ब मधील विषयानुसार) नैपुण्य

ब) शारिरीक शिक्षण व आरोग्य :- उच्च माध्यमिक प्रमाणपत्र परिक्षा उत्तीर्ण अथवा समकक्ष शैक्षणिक पात्रतेसह शारिरीक शिक्षण व आरोग्य क्षेत्रातील (परिशिष्ट-क मधील विषयानुसार) नैपुण्य

क) कार्यानुभव :- उच्च माध्यमिक प्रमाणपत्र परिक्षा उत्तीर्ण अथवा समकक्ष शैक्षणिक पात्रतेसह कार्यानुभव क्षेत्रातील (परिशिष्ट-ड मधील विषयानुसार) नैपुण्य

२.२ अंशकालीन निदेशक पदावर नियुक्तीसाठी वयोमर्यादा किमान १८ वर्षे व कमाल ३८ वर्षे राहिल. मागासवर्गीयांसाठी कमाल वयोमर्यादा ४३ वर्षे राहिल. तसेच शासनाने विहित केलेले आरक्षण सदर पदभरतीस लागू राहिल.

२.३ सदर पदावरील नियुक्त्या कंत्राटी तत्वावरील, निव्वळ तात्पुरत्या स्वरूपाच्या, सदर विषयांचा कार्यभार विचारात घेवून घड्याळी तत्वावर असल्याने त्यावरील नियुक्त उमेदवारांना सेवेत कायम करण्याचा व नियमित सेवेचा कोणताही लाभ अनुज्ञेय राहणार नाही.

२.४ अंशकालीन निदेशकांची नियुक्ती करण्यासाठी खालीलप्रमाणे निवड समितीची स्थापना करण्यास मान्यता देण्यात येत आहे:-

अ) जिल्हा स्तर निवड समिती:-

१) जिल्हाधिकारी	-	अध्यक्ष
२) मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद	-	उपाध्यक्ष
३) शिक्षणाधिकारी (माध्यमिक), जिल्हा परिषद	-	सदस्य
४) महानगरपालिका उपायुक्त/प्रशासन अधिकारी	-	सदस्य
५) शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक), जिल्हा परिषद	-	सदस्य सचिव

ब) बृहन्मुंबई महानगरपालिका स्तर निवड समिती:-

१) अतिरिक्त आयुक्त (शिक्षण)	-	अध्यक्ष
२) उपायुक्त (शिक्षण)	-	उपाध्यक्ष
३) विभागीय शिक्षण उपसंचालक	-	सदस्य
४) शिक्षणाधिकारी, बृहन्मुंबई	-	सदस्य सचिव

२.५ अंशकालीन निदेशकांची पदे भरण्यासाठी खालीलप्रमाणे कार्यपद्धती विहित करण्यात येत आहे:-

- १) अंशकालीन निदेशकांची पदे भरण्यासाठी स्थानिक वर्तमानपत्रात जिल्हा स्तरावरून माध्यमनिहाय, पदनिहाय, आरक्षण निहाय पदे विचारात घेवून जाहिरात देण्यात यावी.
- २) जाहिरातीच्या अनुषंगाने प्राप्त अर्जांची छाननी, वय, शैक्षणिक अर्हता व व्यावसायिक पात्रतेप्रमाणे करण्यात यावी.
- ३) छाननीमध्ये पात्र उमेदवारांची लेखी परीक्षा मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद हे घेतील. ही परीक्षा १०० गुणांची राहिल त्यात सामान्य ज्ञान, कला, क्रीडा, शालेय आरोग्य, कार्यानुभव, इंग्रजी, गणित या विषयांचा अंतर्भाव असेल.
- ४) यापूर्वी कंत्राटी पद्धतीने नियुक्त केलेल्या अंशकालीन निदेशकांना सुध्दा पात्रतेच्या अधीन राहून परीक्षा देता येणार असून, परीक्षेत प्राप्त गुणांवर त्यांच्या यापूर्वीच्या अंशकालीन निदेशकांच्या अनुभवासाठी खालीलप्रमाणे भारांकन देण्यास मान्यता देण्यात येत आहे:-

अ.क्र.	अंशकालीन निदेशक म्हणून काम केल्याचा कालावधी	भारांकन
१	१८० दिवसांपर्यंत	०१
२	१८१ ते २७० दिवसांपर्यंत	०२
३	२७१ ते ३६५ दिवसांपर्यंत	०३

अ.क्र.	अंशकालीन निदेशक म्हणून काम केल्याचा कालावधी	भारांकन
४	३६६ ते ४५० दिवसांपर्यंत	०४
५	४५१ ते ५४० दिवसांपर्यंत	०५
६	५४१ ते ६३० दिवसांपर्यंत	०६
७	६३१ ते ७२० दिवसांपर्यंत	०७
८	७२० दिवसांपेक्षा जास्त	०८

- ५) लेखी परीक्षेत प्राप्त गुणांचा विचार करून पद निहाय संवर्ग निहाय व माध्यम निहाय गुणवत्ता यादी तयार करण्यात यावी व त्यानुसार गुणानुक्रमे पात्र उमेदवारांना नियुक्ती देण्यात यावी.
- ६) जिल्हास्तर निवड समित्यांना तसेच बृहन्मुंबई महानगरपालिका स्तर निवड समितीस महाराष्ट्र राज्य परीक्षा परिषद, पुणे यांचेमार्फत लेखी परीक्षा घेण्याचा पर्याय उपलब्ध राहील .
- ७) सदर नियुक्तीचा कालावधी शैक्षणिक सत्रापुरता मर्यादित राहील. अंशकालीन निदेशकांना काम समाधानकारक असल्यास नवीन शैक्षणिक सत्र सुरु झाल्यानंतर पुनर्नियुक्ती देण्यात येईल.
- ८) एखाद्या उच्च प्राथमिक शाळेतील इयत्ता ६वी ते ८ वी च्या वर्गाची पटसंख्या १०० पेक्षा कमी झाल्यास अंशकालीन निदेशकाच्या सेवा आपोआप संपुष्टात येतील .
- ९) अंशकालीन निदेशकांची नियुक्ती पारदर्शक पद्धतीने व विहित कालावधीत करण्यात यावी. यासंदर्भात काही तक्रार उद्भवल्यास त्याचे निराकरण निवड समितीने करावे.

३. अतिथी निदेशक :-

विद्यार्थ्यांना त्यांचा कल ओळखता यावा याकरीता अधिकाधिक प्रकारच्या कलागुण, क्रीडा आणि कार्यानुभव प्रकारांचे अनुभव देणे आवश्यक असते. अशा प्रकारचे कलागुण, क्रीडा, कौशल्य अथवा कार्यानुभव एखाद्या ठराविक माणसाच्या अंगी असणे अपेक्षित नाही. त्यामुळे मुलांना अधिकाधिक लोकांचे सानिध्य प्राप्त करून देणे आवश्यक राहील. हे करण्यासाठी पूर्ण वेळ किंवा अर्धवेळ व्यक्तींची नियुक्ती केल्यास मुलांना मर्यादित वाव (Exposure) मिळेल. म्हणून अशा व्यक्ती अतिथी निदेशक (Guest / Faculty) म्हणून उपलब्ध करून देणे आवश्यक आहे. असे केल्यास मुलांना वैविध्यपूर्ण कलागुण, क्रीडा व कार्याचा अनुभव विविध व्यक्तिकडून उपलब्ध करून देता येईल. तसेच, महाराष्ट्रासारख्या पुरोगामी राज्यामध्ये चांगली बाब अशी की, प्रत्येक मोठ्या गावांमध्ये विविध कला,

क्रीडा व कार्यानुभवाचे कौशल्य असलेल्या व्यक्ती उपलब्ध आहेत. या व्यक्ती स्वतःचे कौशल्य पसरवण्यास नेहमी उत्सुक असतात. अशा प्रकारचे शिक्षण देण्यासाठी भरपूर लोक तयार आहेत. मात्र, सध्याचे साचेबद्ध पद्धतीची शाळा रचना, ज्यामध्ये प्रत्येक कार्य करणा-यास पगार किंवा मानधन दिले जाईल याचा अर्थ जे पगार किंवा मानधन घेणार नाहीत त्यांना शाळेत शिकवण्याचा अधिकारही नाही असा अर्थ लावला जात असल्यामुळे या लोकांना संधी मिळत नाही. ख-या अर्थाने कला, क्रीडा व कार्यानुभवाचे शिक्षण बिगर पैशाने व लोकसहभागाने चालू शकणारी बाब असून शासनाने फक्त समयतालिका व शिक्षणासाठी सहवासाचा काळ ठरविण्याची आवश्यकता आहे. त्या तासिकेचा मानधन घेणे, न घेणे हे संबंधित व्यक्तीच्या इच्छेवर सोडून देण्यात यावे. अशा परिस्थितीत मानधन न घेणारे उच्च दर्जाचे व्यक्ती भेटत असल्यास त्यांना प्राधान्य देण्यात यावे.

राज्यात सामाजिक भांडवल चांगले असून शाळेत कला व कार्यानुभव शिक्षण मोफत देण्यासाठी मोठ्या प्रमाणावर लोक तयार आहेत. राज्यातील स्वयंसेवी संस्था चळवळ आणि अलिकडच्या काळात CSR (corporate social responsibility) ची जोड दिल्यास कला, क्रीडा व कार्यानुभव शिक्षणाचे भविष्य उज्वल आहे. त्यानुषंगाने शाळा पातळीवर कला, आरोग्य व शारिरिक शिक्षण आणि कार्यानुभव याकरिता अतिथी निदेशकांचे खालीलप्रमाणे पॅनल तयार करण्यात येत आहे.

३.१ पॅनलमध्ये समावेश करावयाच्या व्यक्ती निवडीचे निकष -

अ) स्वावलंबी व्यक्तींची निवड -

१. कला, क्रीडा व कार्यानुभव या क्षेत्रात शहराचे / गावाचे नाव उज्वल केलेल्या व्यक्तीमधून मानधन न स्विकारणारी व्यक्ती.
 २. आर्थिक लाभाचा दृष्टिकोन असल्यास इतर स्रोतांमधून व्यक्तीचे उत्पन्न असावे. जेणेकरून शाळेमधून मिळणारे मानधन त्याचे निव्वळ उपजिविकेचे साधन होवू नये.
 ३. वरील प्रकारच्या व्यक्तीमधून उचित उमेदवार मिळाले नाही तरच मानधनास उपजिविकेचे साधन म्हणून बघणा-या व्यक्तींची निवड करावी.
 ४. सदर निदेशकांना अतिथी निदेशक (Guest instructor) असे संबोधण्यात येईल. सदर अतिथी निदेशकांना प्रचलित कायदा व नियमानुसार सेवेत कायम करण्याचा किंवा नियमित सेवेबाबत कोणती तरतूद नसल्यामुळे त्यांना असा कोणताही लाभ अनुज्ञेय असणार नाही.
 ५. प्रत्येक शाळेमध्ये अ) कला(Art Education), ब) आरोग्य आणि शारिरिक शिक्षण (Health & Physical Education), क) कार्यानुभव (Work Education) या तीन विषयांसाठी अतिथी निदेशकांचे पॅनल तयार करण्यात येईल
- ब) कौशल्य ओळखणे व प्राधान्यक्रम लावणे - या तीनही क्षेत्रामध्ये ज्ञानापेक्षा कौशल्यास
- १) अधिक महत्त्व देण्यात यावे. त्यासाठी खालीलप्रमाणे निकष लावण्यात यावे.

(एक) कला -

१. कला क्षेत्रातील ज्या व्यक्तिस राज्य, जिल्हा वा तालुका पातळवरील कार्यक्रमास आमंत्रित केले जाते, त्यांना त्याच क्रमाने प्राधान्य देण्यात यावे. कला क्षेत्रातील (मानधन न स्विकारणाऱ्या व्यक्तींव्यतिरिक्त इतर व्यक्तींची निवड करावयाची असल्यास) त्या व्यक्तीकडून राज्य, जिल्हा वा तालुका पातळीवरील कार्यक्रमास आमंत्रित केल्याबाबतचे मागील ३ वर्षातील किमान ५ आमंत्रणाचे पुरावे/कागदपत्रे घेण्यात यावेत.
२. गावात वरील प्रकारची व्यक्ती नसल्यास गावात ज्या व्यक्तीस सार्वजनिक कार्यक्रमात आमंत्रित केले जातात आणि त्यांच्या सहभागितेचा आनंद गावातील अधिकअधिक व्यक्ती घेतात. गावात वरील प्रकारची व्यक्ती नसल्यास (मानधन न स्विकारणाऱ्या व्यक्तींव्यतिरिक्त इतर व्यक्तींची निवड करावयाची असल्यास) गावात ज्या व्यक्तीस सार्वजनिक कार्यक्रमात आमंत्रित केले जाते त्यांच्या मागील ३ वर्षातील किमान १० आमंत्रणाचे पुरावे/कागदपत्रे घेण्यात यावीत. उपरोक्त नमूद केल्यानुसार आमंत्रणाचे पुरावे/कागदपत्रे नसल्यास शाळा समितीस सदर व्यक्ती निवडीस सुयोग्य वाटल्यास अशा व्यक्तीची निवड सर्वानुमते शाळा समितीस करता येईल, तथापि अशा निवडीबाबत वाद उद्भवल्यास सदर निवड रद्द करण्यात यावी.
३. शालेय व्यवस्थापन समितीमध्ये एखाद्या व्यक्तीच्या निवडीबद्दल वाद झाल्यास मुलांच्या मताप्रमाणे निवड करावी.
४. त्या गावात उपयुक्त व्यक्ती नसल्यास जवळपासच्या गावातील व्यक्तींची निवड करता येईल.
५. कला विषयाकरीता उपविषयांची सूची सोबतच्या परिशिष्ट-ब प्रमाणे राहिल.

(दोन) शारिरीक शिक्षण व आरोग्य -

१. क्रीडा क्षेत्रातील व्यक्ती राज्य, जिल्हा, विद्यापीठ, महाविद्यालय स्तरावरच्या स्पर्धेत सहभागी संघाचा (जिकणारा / हरणारा संघ) कर्णधार किंवा वरील प्रकारच्या संघांचे सदस्य म्हणून सहभागी होते, त्यांना त्याचक्रमाने प्राधान्य द्यावे.
२. वरील प्रकारच्या व्यक्ती गावात उपलब्ध नसल्यास गावातील खेळांमध्ये ज्यांची कर्णधार म्हणून सर्वात अधिक मागणी असते त्यांना प्राधान्य देण्यात यावे.
३. शालेय व्यवस्थापन समितीमध्ये एखाद्या व्यक्तीच्या निवडीबद्दल वाद झाल्यास मुलांच्या मताप्रमाणे निवड करावी.
४. त्या गावात उपयुक्त व्यक्ती नसल्यास जवळपासच्या गावातील व्यक्तींची निवड करता येईल.

(तीन) कार्यानुभव-

कार्यानुभवासाठी सर्वाधिक कौशल्य असणारी व्यक्ती, ज्यांच्या उत्पादनास (मालास) सर्वाधिक मागणी आहे.

१. जे बुद्धीचा अधिकाधिक वापर करून कमी नैसर्गिक संपत्तीचा वापर करून अधिकाधिक लोकांच्या लाभाचे उत्पादन (माल / सेवा) तयार करतात. या प्रमाणे प्राधान्य क्रम ठरवून निवड करण्यात यावी.

अतिथी निदेशकांच्या कार्याचा/अनुभवाचा विद्यार्थ्यांना सर्वाधिक लाभ व्हावा व त्यायोगे शाळेतील ठराविक अभ्यासक्रमाव्यतिरिक्त व्यवहारिक आयुष्यात आवश्यक व उपयोग्य ज्ञान सहजगत्या प्राप्त व्हावे व त्याचबरोबर अभ्यासक्रमबाह्य गोष्टींचा समावेश शालेय activity मध्ये झाल्यास मुलांना त्याबाबतची गोडी लागेल व कौशल्य ज्ञान विनासायास प्राप्त होईल व त्याचा वापर भावी आयुष्यात विद्यार्थ्यांना करता येईल, हा त्यामागचा उद्देश आहे. त्यामुळे शाळा समितीने कार्यानुभवासाठी कार्यक्षेत्रातील अतिथी निदेशकास आमंत्रित करताना त्या त्या क्षेत्रातील (फळशेती, फुलशेती, माळीकाम, उपहारगृह, लघुउद्योग) उपलब्ध साधनसामुग्रीचा सुयोग्य वापर करून अधिकाधिक उत्पादन/माल/सेवा निर्माण केल्या आहेत, अशा व्यक्तींची निवड करणे अपेक्षित आहे.

उदाहरणार्थ धान (paddy)- अमेरीका, इस्त्रायल व जपान येथे धानाचे उत्पादन हेक्टरी सरासरी ६० ते ६५ क्विंटल इतके होते. भारतात हे सरासरी प्रमाण २० क्विंटल इतके आहे. असे असूनही भारतातील काही राज्यातील काही क्षेत्रांमध्ये धानाचे उत्पादन अमेरीका, इस्त्रायल व जपान या देशातील धानाच्या सरासरी उत्पादना इतकेच सरासरी ६० ते ६५ क्विंटल प्रति हेक्टर इतके घेतले जाते. त्याचप्रमाणे प्रत्येक गावात सुद्धा असेच प्रगत शेतकरी किंवा अन्य व्यवसायिक असतात अशा सरासरी उत्पादनापेक्षा जास्त उत्पादन करणाऱ्या व्यक्तींची निवड प्राधान्याने होणे आवश्यक आहे.

उपरोक्तप्रमाणेच आपआपल्या कार्यक्षेत्रात समव्यवसायिकांपेक्षा भरीव/चांगली कामगिरी/उत्पादन/सेवा देणाऱ्या व्यक्तींचा अनुभव/कौशल्य/ज्ञान याचा लाभ विद्यार्थ्यांस झाल्यास त्याचा फायदा विद्यार्थ्यांना भावी आयुष्यात करता येईल. (उदा. कार्यक्षेत्रातील आदर्श शेतकरी, कार्यक्षेत्रातील सर्वाधिक यशस्वी किराणा दुकानदार, सुतार, गवंडी, लघुउद्योजक, व्यापारी व तत्सम व्यक्ती.)

२. एका शाळेच्या कार्यक्षेत्रात त्याच कौशल्याचे एकापेक्षा अधिक व्यक्ती उपलब्ध झाल्यास वयाच्या अटीचे अधीन राहून अधिक वयाच्या व्यक्तीच्या निवडीस प्राधान्य देण्यात येईल.
३. कौशल्यामध्ये समान पातळीवरची व्यक्ती असल्यास शाळेमध्ये आधी कार्य केलेल्या व्यक्तीची निवड करावी.

४. बऱ्याच वेळा कार्यानुभवामधील एखादा विशिष्ट विषय शिकविणारे हौशी व्यक्ती किंवा संस्था बऱ्याच शाळा किंवा पूर्ण तालूका /जिल्हा / राज्यामध्ये कार्य करु इच्छितात त्यांना आवश्यकतेप्रमाणे संधी देणे.
५. शासनाचे विविध विभाग स्वतःच्या विभागाशी निगडीत माहिती देऊ इच्छितात त्यांना सुद्धा कार्यानुभवात समाविष्ट करावे.

३.२ अतिथी निदेशक या मानसेवी पदावर नियुक्तीसाठीच्या अटी :

- १) शाळा व्यवस्थापन समितीच्या मान्यतेने वर्षासाठी असे अतिथी निदेशकांचे पथक/पॅनल निश्चित करावे.
- २) किमान वय १८ वर्षे आणि कमाल वय ७० वर्षे
- ३) अतिथी निदेशकांचे (Guest instructor) पॅनल हे शाळा पातळी वर ठेवण्यात यावे. तथापि एखादी व्यक्ती एकापेक्षा अधिक शाळेच्या पॅनलवर असू शकतात.
- ४) प्रत्येक शाळेत किमान ३ कला प्रकार, ३ क्रीडा प्रकार १२ कार्यानुभव प्रकाराचा अनुभव विद्यार्थ्यांना देण्यात येईल. त्यामुळे एकाच व्यक्तीमध्ये वरील ३ प्रकारचे कला किंवा क्रीडा गुण नसल्यास कला किंवा क्रीडा पॅनलमध्ये एकापेक्षा अधिक व्यक्ती राहतील. एखाद्या कार्यानुभवासाठी एखाद्या व्यक्तीस (पॅनल व्यतिरिक्त) वर्षातून जास्तीत जास्त २ तासिकेच्या मर्यादेत आमंत्रित करण्याचे अधिकार मुख्याध्यापकास राहतील. कार्यानुभवा करीता पॅनलमधील अतिथी निदेशकांची संख्या जास्त राहिल.
- ५) कोणत्याही अतिथी निदेशकास (Guest instructor) आठवड्यात जास्तीत जास्त ३ दिवस आणि आठवड्यातून जास्तीतजास्त १२ तासिका देण्यात याव्यात.
- ६) दिनांक ३०.१०.२०१३ च्या यू डायस डेटानुसार राज्यातील जिल्हा परिषद, नगरपालिका व महानगरपालिका या स्थानिक स्वराज्य संस्थामार्फत चालविण्यात येणाऱ्या उच्च प्राथमिक शाळांच्या ६ वी ते ८वी वर्गातील पटसंख्या १०० पेक्षा जास्त आहे, अशा १८३५ शाळांमध्ये अतिथी निदेशकांचे प्रत्येकी ३ विषयासाठी पॅनल तयार करण्यात येईल. प्रत्येक अतिथी निदेशकासोबत सामंजस्य करार करण्यात येईल. तथापि वर्षातून १० पर्यंत तासिकेसाठी कराराची आवश्यकता राहणार नाही.
- ७) ज्या उच्च प्राथमिक शाळांचे पट १०० पेक्षा कमी आहेत किंवा प्राथमिक शाळांमध्ये सुद्धा असे पॅनल तयार करुन लोकसहभाग तत्वावर कला, क्रीडा व कार्यानुभव शिक्षणाची मुभा राहिल. या शाळांमध्ये पॅनलमधील व्यक्तींना शासकीय योजनेमधून कोणतेही मानधन अनुज्ञेय राहणार नाही. तथापि शाळा व्यवस्थापन समितीने त्यांच्याकडे उपलब्ध निधीमधून किंवा सीएसआर (Corporate Social

Responsibility) इ. मधून निधी उपलब्ध करून घेतल्यास मानधनाबाबत निर्णय घेण्याचे अधिकार संबंधित शाळा व्यवस्थापन समितीला राहिल.

८) पॅनलमधील निवडीचा कालावधी शैक्षणिक सत्रापुरता किंवा यथास्थिती तासापुरता मर्यादित राहिल. तथापि एकदा तयार झालेल्या पॅनलला अधिक गुणी व्यक्ती मिळाल्यास काही नावे बदलून प्रत्येक वेळा एका सत्राकरीता मुदतवाढ देण्यात येईल. सत्राच्या दरम्यान अधिक गुणी व्यक्ती मिळाल्यास त्याचे नाव पॅनलमध्ये समाविष्ट करण्यात येईल. मात्र एकदा पॅनलमध्ये नाव समाविष्ट झाल्यावर सत्र समाप्तीपुर्वी नाव वगळता येणार नाही. एखाद्या उच्च प्राथमिक शाळातील इयत्ता ६वी ते ८वी च्या वर्गाची पटसंख्या १०० पेक्षा कमी झाल्यास अतिथी निदेशकांचे पॅनल आणि त्यामुळे त्या पॅनलमधील कार्यरत व्यक्तींच्या सेवा आपोआप संपुष्टात येतील. तथापि, उपरोक्त अट क्र. ८ प्रमाणे शाळा व्यवस्थापन समितीने कार्य करण्यास हरकत नाही.

९) परिच्छेद २.६ मध्ये नमूद केलेली कार्यपद्धती पूर्ण होईपर्यंत अंशकालीन निदेशकांचे पद रिक्त ठेवण्या ऐवजी संबंधित शाळांमध्ये अतिथी निदेशक नियुक्त करता येतील.

१०) **कार्याचे मूल्यमापन :**

१) अतिथी निदेशकांद्वारे घेण्यात येणाऱ्या वर्गाचे महिन्यातून एकदा मुलांद्वारे मूल्यमापन करण्यात येईल. सलग ३ महिने चांगल्यापेक्षा कमी अहवाल आल्यास त्या निदेशकाला पॅनल मधून कमी करण्यात यावे.

२) पॅनल मधील अतिथी निदेशकांचे मूल्यमापन उपरोक्त प्रमाणे केल्यानंतर ज्या अतिथी निदेशकांचे कामकाज समाधानकारकरित्या आढळून येईल त्यांची पुढील ३ वर्षाकरीता नियुक्ती करण्यात यावी.

११) कार्यानुभवाचा पॅनल वगळून बाकीच्या पॅनलमध्ये एकापेक्षा अधिक अतिथी निदेशक ठेवले असल्यास प्रत्येक व्यक्तींना समान तासिका मिळेल या बेताने समय सारिणी आखण्यात यावी.

१२) अतिथी निदेशकांच्या नियुक्तीबद्दल वाद निर्माण झाल्यास अतिथी निदेशकांच्या कामाचे मूल्यमापन मुलांद्वारे करण्यात यावे. त्यात जास्त मुल्यांकन असलेल्या अतिथी निदेशकाची नियुक्ती पॅनलमध्ये करण्यात यावी.

४. सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत वार्षिक कार्य योजना व भारत सरकारने अंदाज पत्रकात मंजूर केलेल्या तरतुदींच्या मर्यादेत पॅनलमधील अंशकालीन निदेशकांना व अतिथी निदेशकांना प्रती तासिका

रुपये ५०/-रुपये आणि माहे कमाल ५०००/- (पाच हजार फक्त) (जास्तीत जास्त १०० तासिका) या मर्यादेत मानधन अनुज्ञेय आहे. मा.उच्च न्यायालयाच्या निर्देशानुसार सदर मानधनात वाढ करण्याबाबत विचार करण्यात आला, तथापि केंद्र शासनाचे निकष बंधनकारक असल्यामुळे सद्यस्थितीत त्यात सुधारणा करता येत नाही. अंशकालीन निदेशकांना व अतिथी निदेशकांना एका पेक्षा अधिक संस्था / शाळांमध्ये काम करण्याची अनुमती राहिल मात्र मानधनाची एकत्रित कमाल मर्यादा रु.५०००/- राहिल. त्यांना दरमहा मिळणारे मानधन संबंधित निदेशकांच्या बचत खात्यात थेट जमा करण्यात यावे.

५. सदर योजनेची अंमलबजावणी /नियंत्रण/देखरेख, गावपातळीवर - शाळा व्यवस्थापन समिती, केंद्रपातळीवर - केंद्रप्रमुख, तालुका/गटपातळीवर - गटशिक्षण अधिकारी, जिल्हास्तरावर - शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक) आणि राज्यस्तरावर - शिक्षण संचालक (प्राथमिक)/प्रकल्प संचालक, महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद (MPSP) या दोघांची राहिल.

६. केंद्र पुरस्कृत सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत विभागाच्या सादर केलेल्या योजनेनुसार अंशकालीन निदेशकांच्या/अतिथी निदेशकांच्या मानधनासाठी येणारा खर्च केंद्र पुरस्कृत सर्व शिक्षा अभियान या योजनेमधून भागविण्यास शासनाची मान्यता देण्यात येत आहे.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०१७०९०११७०३५२६३२१ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(चारुशीला चौधरी)

उप सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

- १) मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन, मंत्रालय, मुंबई
- २) सर्व विधानसभा आणि विधान परिषद सदस्य
- ३) मा.मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव, मुख्यमंत्री यांचे कार्यालय, मंत्रालय, मुंबई
- ४) शिक्षण आयुक्त, महाराष्ट्र राज्य, पुणे-१
- ५) शिक्षण संचालक, (प्राथमिक) महाराष्ट्र राज्य, पुणे-१
- ६) शिक्षण संचालक (माध्यमिक व उच्च माध्यमिक), महाराष्ट्र राज्य, पुणे-
- ७) सर्व विभागीय शिक्षण उपसंचालक
- ८) शिक्षण निरीक्षक (उत्तर /पश्चिम /पूर्व), मुंबई

- ९) सर्व जिल्हाधिकारी, जिल्हाधिकारी कार्यालय
- १०) सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद
- ११) सर्व शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक/माध्यमिक), जिल्हा परिषद
- १२) खाजगी सचिव, मा.मंत्री शालेय शिक्षण, मंत्रालय, मुंबई
- १३) शालेय शिक्षण विभागाचे सर्व कार्यासने,
- १४) कार्या.व्यय-५, वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई,
- १५) निवडनस्ती, (टीएनटी-२).

शासन निर्णय क्र. एसएसएन-२०१७/प्र.क्र.१९/१७/टीएनटी-२, दि. ०१ सप्टेंबर, २०१७ सोबतचे परिशिष्ट
परिशिष्ट-अ

अ.क्र.	जिल्ह्याचे नाव	शाळांची संख्या
१.	अहमदनगर	३६
२.	अकोला	३१
३.	अमरावती	४४
४.	औरंगाबाद	१२४
५.	भंडारा	६
६.	बीड	२७
७.	बुलढाणा	५८
८.	चंद्रपूर	२०
९.	गडचिरोली	२
१०.	गोंदिया	१९
११.	हिंगोली	४०
१२.	जळगाव	४९
१३.	जालना	४४
१४.	कोल्हापूर	६५
१५.	लातूर	२०
१६.	नागपूर	२३
१७.	नांदेड	५६
१८.	नंदूरबार	१०
१९.	धुळे	३
२०.	नाशिक	१०९
२१.	उस्मानाबाद	२५
२२.	परभणी	३५
२३.	पुणे	२१७
२४.	रायगड	२२
२५.	रत्नागिरी	१६
२६.	सांगली	१५
२७.	सातारा	२०
२८.	सिंधुदुर्ग	१

२९.	सोलापूर	५४
३०.	ठाणे	२५९
३१.	वाशिम	११
३२.	यवतमाळ	४५
३३.	बृहन्मुंबई	३२९
	एकूण	१८३५

शासन निर्णय क्र. एसएसएन-२०१७/प्र.क्र.१९/१७/टीएनटी-२, दि. ०१ सप्टेंबर, २०१७ सोबतचे
परिशिष्ट-ब

अ.क्र.	अध्यापन घटक / क्षेत्र
१	चित्रकला
२	शिल्पकला/ हस्तकला/ काष्ठशिल्प (इ.)
३	गायन
४	वादन
५	नृत्य
६	नाट्य
७	स्थानिक कलागुण (उदा. वारली चित्रकला, स्थानिक नृत्य)

शासन निर्णय क्र. एसएसएन-२०१७/प्र.क्र.१९/१७/टीएनटी-२, दि.०१ सप्टेंबर, २०१७ सोबतचे
परिशिष्ट-क

अ.क्र.	अध्यापन घटक / क्षेत्र
१	विविध हलचाली
२	विविध व्यायाम प्रकार
३	कवायत संचलन
४	लघुखेळ व पुरक खेळ
५	स्वच्छता व आरोग्य (आहार, वैयक्तिक व सार्वजनिक स्वच्छता, शरीर अवयव विषयक माहिती)
६	वैयक्तिक खेळ (टेनिस, बॅडमिंटन इ.)
७	वैयक्तिक खेळ (कबड्डी, खो-खो, लंगडी, हॉकी, फुटबॉल, क्रिकेट इ.) राष्ट्रीय क्रीडा (प्रकार) स्पर्धातील खेळ
८	बैठे खेळ (बुद्धीबळ, कॅरम इ.)
९	सूर्यनमस्कार
१०	योगासने
११	प्राणायाम
१२	मल्लखांब
१३	मैदानी खेळ (Athletics- धावणे, अडथळ्यांची शर्यत, गोळाफेक, भालेफेक, लांब उडी, थाळीफेक इ.)
१४	Cycling
१५	Gymnastics

**शासन निर्णय क्र. एसएसएन-२०१७/प्र.क्र.१९/१७/टीएनटी-२, दि. ०१ सप्टेंबर, २०१७ सोबतचे
परिशिष्ट-ड**

अ.क्र.	अध्यापन घटक / क्षेत्र
१	शेती, फळशेती, फुलशेती, भाजीपाला
२	दुग्धव्यवसाय
३	कुक्कुटपालन
४	खतनिर्मिती
५	किराणा दुकान
६	पिठाची गिरणी
७	पाक कला
८	माळी काम
९	घरकाम/ गृहव्यवस्थापन
१०	मोबाईल, कॅमेरा, संगणक, टिव्ही, फ्रिज, वॉशिंग मशिन दुरुस्ती दुकान
११	ऑटोमोबाईल दुकान
१२	फॅन्सी दुकान
१३	ब्युटी पार्लर
१४	वित्तीय साक्षरता
१५	जल साक्षरता
१६	ऊर्जा साक्षरता
१७	लघु उद्योग
१८	टायर पंपचर दुकान
१९	उपाहारगृह
२०	कॅमेरा हाताळणे
२१	प्रक्रिया उद्योग
२२	विद्युत उपकरण दुरुस्ती
२३	बांधकाम शास्त्र व्यवस्थापन
२४	पर्यावरण व्यवस्थापन
२५	आपत्ती व्यवस्थापन
२६	वाहतुक व्यवस्थापन
२७	सेवा उद्योग
२८	स्थानिक कारागीर- सोनार, लोहार, कुंभार, वाणी, न्हावी, माळी, कुणबी, चर्मकार, सुतार, शिंपी, गवंडी, मच्छीमार, इत्यादींशी भेट व चर्चा
२९	तलाठी, ग्रामसेवक, पोलीस, नर्स, पोस्टमन, अंगणवाडी कार्यकर्ती, डॉक्टर, बँक व्यवस्थापन, बस डेपो व्यवस्थापक, रेल्वे स्टेशन मास्तर इत्यादी शासकीय विभागातील अधिकारी/ कर्मचारी यांच्याशी हितगुज